

УДК 341.1:061.1ЄС

Ходош Антон Володимирович –

*студент 1-го курсу магістратури
слідчо-криміналістичного інституту*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Anton V. Khodosh –

1st year Master's student of the

Investigation and Criminalistics Institute,

Yaroslav Mudryi National Law University

(4 Dynamivska Street Kharkiv 61023 Ukraine)

Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права

Стаття присвячена вирішенню проблеми співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. Досліджені рішення Суду ЄС, які вплинули на формування нового правопорядку на міжнародній арені – правопорядку Європейського Союзу, а також рішення Суду, які закріпили фундаментальні позиції щодо співвідношення права ЄС та міжнародного права. Проаналізовані положення установчих договорів ЄС, що стосуються міжнародних угод та їх місця в системі норм Європейського Союзу. Також досліджена практика Суду ЄС щодо питання застосування норм звичаєвого міжнародного права. Висвітлена сучасна позиція Суду щодо взаємодії Європейського та міжнародного правопорядків.

Ключові слова: *право Європейського Союзу, міжнародне право, співвідношення Європейського та міжнародного правопорядків, Суд Європейського Союзу, установчі договори, практика Суду ЄС.*

Статья посвящена решению проблемы соотношения права Европейского Союза и международного права. Исследованы решения Суда ЕС, которые повлияли на формирование нового правопорядка на международной арене - правопорядка Европейского Союза, а также решения Суда, которые закрепили фундаментальные позиции относительно соотношения права ЕС и международного права. Проанализированы положения учредительных договоров ЕС, касающиеся международных договоров и их места в системе норм Европейского Союза. Также исследована практика Суда ЕС по вопросу применения норм обычного международного права. Освещена современная позиция Суда насчет взаимодействия Европейского и международного правопорядков.

Ключевые слова: *право Европейского Союза, международное право, соотношение Европейского и международного правопорядков, Суд Европейского Союза, учредительные договоры, практика Суда ЕС.*

A. V. Khodosh *The Relationship between EU Law and International Law*

The article deals with the correlation between the European Union law and international law. Constant participation of the European Union and its members in international organizations gave a rise to the need for establishment of interrelation between the sources of international law particularly international agreements and customs and sources of European Union law such as regulating agreements and acts of the EU institutions as well as necessity to identify which norms should be applied in a certain case and which hierarchical connections exist in these sources. This issue was research by numerous Ukrainian and foreign scholars such as T.V. Komarova, O.V. Plotnikov, K. Zigler, I.I. Maryniv, R. Jennigs, K. Tomushat and others. But unlike scientific research EU agreements do not have any provisions which would identify the type of relations between EU law and international law. It is also necessary to note that the only subject which position is important in this sphere is EU Court. In order to answer the mentioned questions decisions of the EU Court which had an impact on the formation of a new law and order on international level such as the one of the European Union (for example decision in case Van Gend en Loos) and decision of the Court which established fundamental positions regarding correlation of EU law and international law (for example in case Kadi v Council and Commission) were

researched into. Provisions of EU regulating agreements related to international agreements and their place in the system of norms of the European Union were analyzed. To see the procedure of applying customary law in European law case law of the EU Court was researched. The article provides modern position of the EU Court regarding interaction between European and international law.

Keywords: *European Union Law, international law, correlation between European and international law and order, Court of the European Union, regulating agreements, practice of the European Union Court.*

Постановка проблеми. З появою на міжнародній арені такого об'єднання як Європейський Союз, який нині включає в себе 28 країн, міжнародні зносини набули більш складного характеру. Відтепер держави, які стали членами цього утворення, приймають участь у тісній взаємодії міжнародного права та права ЄС, яка іноді супроводжується конфліктами між цими двома правопорядками.

Саме право Євросоюзу є складною системою правових норм, частину якої складають норми міжнародного права, а інша його частина – це норми, закріплені в актах інститутів Євросоюзу. Це може створити проблеми щодо відповідності положень таких актів нормам міжнародного права. Також, взаємодію міжнародного права з правом Євросоюзу значною мірою визначає такий фактор, як розподіл договірної компетенції між ЄС та державами-членами і пов'язане з цим існування двох груп міжнародних угод, які по-різному впливають на правопорядок Євросоюзу – угод, укладених ЄС, та таких, що укладаються державами-членами з іншими суб'єктами міжнародного права [7, с. 80-81]. Постає проблема визначення того, які ж саме акти та норми з усього їх масиву, існуючого у двох паралельних, взаємодіючих між собою, правопорядках, мають вищу юридичну силу в конкретному випадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення міжнародного права та права ЄС стало предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних вчених таких, як: Комарової Т. В., Плотнікова О. В., Зіглер К., Маринів І. І., Дженнігса Р., Томушата К. та ін.

Невирішені раніше проблеми. Разом з тим, на відміну від наукових досліджень, в договорах про ЄС немає положень, які б свідчили про спробу чітко визначити взаємовідносини між правом Євросоюзу та міжнародним правом та побудували б універсальну ієрархічну систему норм даних правопорядків. Для більш повного

розкриття особливостей взаємовідносин між правом ЄС та міжнародним правом необхідно провести дослідження як положень установчих договорів про Євросоюз, так й практики Суду ЄС з цього питання [7, с. 81].

Мета статті полягає у висвітленні існуючих позицій Суду ЄС та положень установчих договорів, які разом дають можливість зрозуміти яким чином співвідносяться право ЄС з міжнародним правом та в яких випадках застосуванню підлягають норми Європейського права, а в яких – навпаки.

Виклад основного матеріалу. Першим рішенням, в якому було задекларовано створення особливого європейського правопорядку, було рішення по справі Van Gend en Loos, винесене в 1963 р., яке зазначало, що Співтовариство створило новий міжнародний правопорядок, на користь якого держави-члени передали частину своїх суверенних прав в певних сферах і суб'єктами котрого виступають не лише держави-члени, але й приватні особи. Хоча Суд і відмітив унікальність нового правопорядку, але все ж таки відніс його до міжнародного, опікуючись, у першу чергу, тим, щоб відокремити його від національних правопорядків держав-членів. На той момент у батьків-засновників Європейських співтовариств не було настільки амбітних планів, щоб замислюватися про відокремлення новоствореного права від міжнародного права. У подальшому Суд почав розвивати концепцію автономії правопорядку співтовариств і від міжнародного права, зазначивши це в 1964 р. в рішенні по справі Costa v. E.N.E.L. З того часу прийнято вважати, що право Європейських співтовариств, а в подальшому і право ЄС є відокремленим як від національного права, так і від міжнародного, тобто має природу sui generis [4, с. 164].

Серед інших значних справ, що мали вплив на формування європейського правопорядку можна згадати справу Parti écologiste “Les Verts” проти Європейського

парламенту. В даній справі Суд ЄС проаналізував юридичну природу договорів про заснування Європейських спільнот та дійшов висновку, що ці договори становлять собою своєрідну «конституційну хартію» ЄС, що має тлумачитись та застосовуватись в такий спосіб, що не обов'язково відповідатиме загальним правилам тлумачення міжнародних договорів [2]. Саме конституціоналізм ЄС є основною причиною того, як Суд ЄС застосовує міжнародне право. Іноді Суд вибірково використовує положення міжнародного права як інструмент. Проте, це відбувається тільки там, де відкритість до міжнародного права є корисною для ЄС і підтримує положення законодавства ЄС [16, с. 21-22].

Нині, питання співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права є вкрай важливим через постійну взаємодію цих двох правопорядків та використання джерел міжнародного права інститутами ЄС. Особливого значення ця проблематика набуває у світлі того, що в практиці Суду ЄС помітна тенденція відокремлення правопорядку ЄС від міжнародного правопорядку та розбудови автономії першого [4, с. 164].

Вперше Суд ЄС торкнувся питання співвідношення правопорядку ЄС із міжнародним правопорядком у справі *Kadi v Council and Commission*. У цій справі громадянин Саудівської Аравії Ясін Абдула Каді, який мав досить великий капітал в ЄС, подав позов до Суду першої інстанції (далі – СПІ) про анулювання Регламенту Ради ЄС 2580/2001, що стосувався осіб, які підозрювалися у підтримці тероризму. Каді посилався на те, що Регламент Ради ЄС порушив такі його фундаментальні права як право власності, гарантоване ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод далі – ЄКПЛ), право на справедливе слухання справи, встановлене практикою Суду ЄС, та право на справедливий судовий розгляд за ст. 6 ЄКПЛ. СПІ дійшов висновку, що заморожування коштів позивача Каді не становило порушення норм *jus cogens*. Так само СПІ не знайшов порушення права на справедливе слухання справи та права на справедливий судовий розгляд в якості частини масиву норм *jus cogens*. Загалом, у своєму рішенні СПІ заперечив дуалістичну концепцію щодо становища ЄС у міжнародному

правапорядку та безапеляційно підкорив діяльність ЄС рішенням ООН; визнав за собою можливість перегляду актів Ради Безпеки ООН на відповідність навіть не нормам щодо захисту прав людини, визнаних ЄС, а імперативним нормам міжнародного права; вивів таке положення ЄС, яке полягає в його субординації універсальній міжнародній організації, але з власними контрольними механізмами, які будуть виконуватись від імені міжнародного товариства. Рішення СПІ було оскаржено позивачем у Суді ЄС та в результаті цього було відмінено на підставі того, що воно значним чином обмежувало фундаментальні права позивача. Суд ЄС підкреслив, що, зважаючи на унікальність ЄС, його норми повинні мати примат над нормами міжнародного правопорядку. Крім того, Суд ЄС зазначив, що він відмінює та перевіряє не самі норми Резолюції Ради Безпеки або Статуту ООН, а внутрішній нормативний акт ЄС, який імплементує Резолюцію. Суд ЄС підкреслив, що міжнародні угоди не можуть впливати на перерозподіл повноважень, які закріплені в установчих договорах ЄС або на автономію правової системи ЄС, а отже зобов'язання, накладені міжнародними угодами, не можуть бути важливішими, ніж конституційні принципи установчих договорів ЄС. У той же час Суд ЄС визнає, що право ЄС має поважати міжнародне право, а всі заходи ЄС мають тлумачитись в світлі міжнародного права, а також з особливою увагою ставитися до застосування резолюцій ООН на основі Глави VII Статуту ООН, але це жодним чином не впливає на те, що міжнародне право – це паралельна система, яка не може змінювати юридичну силу та примат фундаментальних принципів права ЄС [1, с. 220-222].

Інтернаціоналізацію права Європейського Союзу, або «міжнародне право в праві ЄС», можна розглядати в двох аспектах. У первинному аспекті ЄС був створений суб'єктами міжнародного права як суб'єкт цього права відповідно до його положень. Європейський Союз має міжнародну правосуб'єктність згідно зі ст. 47 Договору про ЄС. Однак його правосуб'єктність обмежена: вона визначається державами-членами в установчому договорі і, отже, є не «первинною», а похідною. На відміну від первинних суб'єктів міжнародного права, ЄС

не може вільно регулювати взаємодію з міжнародним правом. Оскільки міжнародна правосуб'єктність ЄС є похідною, то компетенція щодо прийняття рішень стосовно взаємозв'язку міжнародного права та правопорядку ЄС покладається на держави-члени Європейського Союзу. Вторинний аспект стосується дії міжнародного права в рамках права ЄС [3, с. 24-26].

Жодна зі статей установчих договорів не розкриває питання про ієрархію міжнародного права та інтеграційного права. Відносно міжнародних угод, стороною яких є Союз, то ч. 2 ст. 216 ДФЄС відносить їх до джерел права ЄС, які є обов'язковим для інститутів ЄС та держав-членів. Зважаючи на процедуру надання згоди на них, вони стоять нижче, ніж установчі договори, але вище, ніж вторинне законодавство ЄС. Підтвердженням цього є те, що при укладенні міжнародної угоди може бути застосована процедура звернення до Суду ЄС для отримання висновку про те чи є угода сумісної із установчими договорами (ч. 11 ст. 218 ДФЄС). Якщо висновок негативний, то запланована угода не може набути чинності, доки до неї не буде внесено змін або не буде переглянуто установчі договори. Ця процедура є факультативною та може бути застосована за ініціативою держави-члена, Парламенту, Ради чи Комісії. В протилежному випадку буде вважатися, що установчі договори мають примат над міжнародними угодами, укладеними ЄС [6, с. 60].

Поодинокими є випадки, коли через неспівпадіння міжнародних угод та установчих договорів вносилися зміни в останні. Це випадки із приєднанням ЄС до СОТ та можливістю приєднання до Конвенції про захист права людини та основоположних свобод (коли до установчих договорів було додано Протокол № 8 щодо п. 2 ст. 6 Договору про ЄС стосовно приєднання Союзу до ЄКПЛ). Вони стали виключеннями і лише через те, що більша частина держав членів виступала за відповідні зміни [6, с. 61].

Опосередковано про примат установчих договорів над міжнародними угодами говорить також і ст. 351 ДФЄС, яка встановлює, що у випадку несумісності міжнародних угод, укладених державами-членами до їх приєднання до Союзу, з установчими договорами, держави-

члени мають вжити належних кроків для усунення несумісностей. На практиці ст. 351 ДФЄС застосовувалася не так вже і багато разів, але Суд своєю практикою встиг сформулюватися певні тенденції. Ця практика свідчить про те, що у справах, в яких застосовується ця стаття, Суд схиляється до захисту права ЄС. У доктрині навіть почала з'являтися точка зору, що у Суду ЄС почав формуватися новий підхід до договорів, що укладаються державами-членами з третіми країнами. Якщо раніше Суд ЄС міг визнати міжнародну угоду, укладену державами-членами такою, що фактично несумісна із правом ЄС, то новий підхід свідчить, що він може це зробити навіть вбачаючи «гіпотетичну несумісність». Як приклади наводяться справи *Commission v Republic of Austria*, *Commission v Kingdom of Sweden*, *Commission v Republic of Finland*. Справи стосувалися великої кількості двосторонніх інвестиційних угод Австрії, Швеції та Фінляндії, які були укладені ними ще до вступу у ЄС. Фактичного протиріччя між цими угодами та установчими договорами не було, але на думку Комісії, а згодом і Суду ЄС за певних умов вони могли виникнути у майбутньому, оскільки перші включали положення щодо свободи перерахунків платежів, пов'язаних із інвестиціями, без будь яких затримок та у вільно конвертованій валюті, а установчі договори, у свою чергу, надавали можливість Парламенту та Раді ухвалювати заходи щодо руху капіталу до або з третіх країн із залученням прямих інвестицій. Це і складало потенційну або гіпотетичну несумісність, не зважаючи на те, що Парламент з Радою жодного разу не реалізовували свої повноваження у вказаній сфері. Але всі вищезазначені справи стосувалися колізій міжнародних угод та первинного права [6, с. 61-62].

Щодо вторинного права, то позиція Суду єдина – примат мають норми міжнародного права [6, с. 61-62]. Так, згідно ст. 216 ДФЄС Союз може укладати угоди з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями... Угоди, укладені Союзом мають обов'язків характер для інституцій Союзу та держав-членів. Із вказаної статті можна зробити висновок, що регламенти, директиви та рішення, прийняті інститутами ЄС, а також акти, прийняті на внутрішньому рівні державами-членами

повинні відповідати міжнародним угодам укладених Союзом [5, с. 85].

Окремої уваги заслуговує застосування норм звичаєвого міжнародного права, які складають одну з найважливіших частин міжнародного права. Виходячи з прецедентної практики Суду справедливості ЄС, можна зробити висновок, що у взаємовідносинах Союз – держави-члени норми міжнародного звичаєвого права витісняються нормами установчих договорів, особливо у сферах виключної компетенції ЄС, яка є досконало врегульованою на рівні Союзу. Щодо взаємовідносин Союз – треті держави, то Суд справедливості ЄС у своїй діяльності доволі часто застосовує звичаєве міжнародне право. Так, він використовує звичаєві норми щодо тлумачення міжнародних договорів, які втілені в ст. 31-33 Віденської конвенції 1969 р. Класичним прикладом застосування звичаєвої норми міжнародного права Судом справедливості є рішення по справі *Poulsen* стосовно заборони вилову лосося у відкритому морі Північної Атлантики. Суд справедливості також посилався на норми звичаю, закріплені в Женевській конвенції щодо відкритого моря 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. щодо національної приналежності корабля, команди, різних морських зон [4, с. 166].

Висновки. Таким чином, міжнародне право та право Євросоюзу тісно взаємодіють між собою. Із розширенням участі Союзу в міжнародних відносинах зростає вплив міжнародного права на право ЄС [7, с. 92]. Аналіз практики Суду ЄС стосовно взаємовідносин між правом Євросоюзу та міжнародним правом дозволяє зробити висновок, що Суд ЄС підтримує плюралістичну концепцію міжнародного правопорядку, розрізняючи окремо європейське право та окремо міжнародне право, виділяючи в кожній цій системі власну ієрархію норм. Суд ЄС змалював таку картину світового режиму, в якій існують горизонтальні, неієрархічні, відмежовані правопорядки. Компетенція Суду ЄС не поширюється на перегляд норм паралельного правопорядку, може стосуватися лише власних правових засобів, які імплементують ці норми [4, с. 168]. Підкреслюючи відданість міжнародному праву та його загальним принципам, Суд ЄС піклується про *acquis communautaire*, вибудовуючи його автономність.

Список використаних джерел:

1. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу та міжнародний правопорядок / Т. В. Комарова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 108(1). – С. 219-224.
2. Плотніков О. В. Відокремлення європейського права від міжнародного права в практиці Суду Європейського Союзу / О.В. Плотніков // Європейські студії і право. – 2013. – № 1. – С. 72-81.
3. Зіглер К. Міжнародне право та право Європейського Союзу: між асиметричною конституціоналізацією та фрагментацією / К. Зіглер // Європейське право. – 2012. – № 2-4. – С. 24-47.
4. Комарова Т. В. Співвідношення міжнародного права та права ЄС у практиці суду справедливості Європейського Союзу / Т. В. Комарова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2018. – Вип. 2(2). – С. 164-168.
5. Маринів І. І. Взаємодія міжнародного права та права Європейського Союзу в контексті морського та повітряного права / І. І. Маринів // Право і безпека у контексті Європейської та Євроатлантичної інтеграції : зб. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами дискус. панелі II Харків. міжнар. юрид. Форуму – Харків : Право, 2018. – С. 85-94.
6. Комарова Т. В. Роль міжнародного права у практиці Суду Європейського Союзу / Т. В. Комарова // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова – 2016. – С. 59-65.

7. Європейське право: право Європейського союзу: підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. — К. : Ін Юре, 2015 – Кн. перша: Інституційне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. – К. : Ін Юре, 2015. – 312 с.
8. Judgment of the Court of 5 February 1963. - NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. - Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Pays-Bas. - Case 26-62. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>.
9. Judgment of the Court of 15 July 1964. - Flaminio Costa v E.N.E.L. - Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano - Italy. - Case 6/64. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61964CJ0006&from=EN>.
10. Judgment of the Court of 23 April 1986. - Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. - Action for annulment - Information campaign for the elections to the European Parliament. - Case 294/83. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61983CJ0294&qid=1556892738710&from=EN>.
11. Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber, extended composition) of 21 September 2005. Yassin Abdullah Kadi v Council of the European Union and Commission of the European Communities. - Case T-315/01. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62001TJ0315&qid=1556892870664&from=EN>.
12. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 March 2009. Commission of the European Communities v Republic of Austria. – Case C-205/06. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62006CJ0205&qid=1556892907965&from=EN>.
13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 March 2009. Commission of the European Communities v Kingdom of Sweden. - Case C-249/06. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62006CJ0249&qid=1556893080895&from=EN>.
14. Judgment of the Court (Second Chamber) of 19 November 2009. Commission of the European Communities v Republic of Finland. - Case C-118/07. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62007CJ0118&qid=1556893173808&from=EN>.
15. Judgment of the Court of 24 November 1992. - Anklagemyndigheden v Peter Michael Poulsen and Diva Navigation Corp. - Reference for a preliminary ruling: Kriminal- og Skifteretten i Hjørring - Denmark. - Case C-286/90. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61990CJ0286&qid=1556893217841&from=EN>.
16. Ziegler Katja S. The Relationship between EU Law and International Law [Електронний ресурс].

Режим доступу : <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=453008124007089107028023071125097095010004047008095070123093073111004019110002073095058027059104015116012004119014024000067114058011008018002068105031103120015119108018010087029007090104002102115125001030091066072065073119026105084098072067111122098005&EXT=pdf>.

References:

1. T. V. Komarova, Sud Yevropeiskoho Soiuzu ta mizhnarodnyi pravoporiadok / T. V. Komarova // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2012. – Vyp. 108(1). – Pp. 219-224.
2. O. V. Plotnikov, Vidokremlennia yevropeiskoho prava vid mizhnarodnoho prava v praktytsi Sudu Yevropeiskoho Soiuzu / O.V. Plotnikov // Yevropeiski studii i pravo. – 2013. – No. 1. – Pp. 72-81.
3. K. Zihler, Mizhnarodne pravo ta pravo Yevropeiskoho Soiuzu: mizh asymetrychnoiu konstyuttsionalizatsiieiu ta frahmentatsiieiu / K. Zihler // Yevropeiske pravo. – 2012. – No. 2-4. – Pp. 24-47.
4. T. V. Komarova, Spivvidnoshennia mizhnarodnoho prava ta prava YeS u praktytsi sudu spravedyvosti Yevropeiskoho Soiuzu / T. V. Komarova // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Serii : Yurydychni nauky. – 2018. – Vyp. 2(2). – Pp. 164-168.
5. I. I. Maryniv, Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava ta prava Yevropeiskoho Soiuzu v konteksti morskoho ta povitrianoho prava / I. I. Maryniv // Pravo i bezpeka u konteksti Yevropeiskoi ta Yevroatlantychnoi

intehratsii : zb. st. ta tez nauk. povidoml. za materialamy diskus. paneli II Kharkiv. mizhnar. yuryd. Forumu – Kharkiv : Pravo, 2018. – Pp. 85-94.

6. T. V. Komarova, Rol mizhnarodnoho prava u praktytsi Sudu Yevropeiskoho Soiuzu / T. V. Komarova // Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava : zb. nauk. st. za materialamy II Khark. mizhnar.-prav. chytn, prysviach. pam'iaty prof. M. V. Yanovskoho i V. S. Semenova – 2016. – Pp. 59-65.

7. Yevropeiske pravo: pravo Yevropeiskoho soiuzu: pidruchnyk : u trokh kn. / za zah. red. V. I. Muraviova. — K. : In Yure, 2015 – Kn. persha: Instytutsiine pravo Yevropeiskoho Soiuzu / V. I. Muraviov, O. M. Shpakovych, O. M. Lysenko, O. V. Sviatun. – K. : In Yure, 2015. – 312 p.

8. Judgment of the Court of 5 February 1963. - NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. - Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Pays-Bas. - Case 26-62. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>.

9. Judgment of the Court of 15 July 1964. - Flaminio Costa v E.N.E.L. - Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano - Italy. - Case 6/64. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61964CJ0006&from=EN>.

10. Judgment of the Court of 23 April 1986. - Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. - Action for annulment - Information campaign for the elections to the European Parliament. - Case 294/83. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61983CJ0294&qid=1556892738710&from=EN>.

11. Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber, extended composition) of 21 September 2005. Yassin Abdullah Kadi v Council of the European Union and Commission of the European Communities. - Case T-315/01. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62001TJ0315&qid=1556892870664&from=EN>.

12. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 March 2009. Commission of the European Communities v Republic of Austria. – Case C-205/06. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62006CJ0205&qid=1556892907965&from=EN>.

13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 March 2009. Commission of the European Communities v Kingdom of Sweden. - Case S-249/06. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62006CJ0249&qid=1556893080895&from=EN>.

14. Judgment of the Court (Second Chamber) of 19 November 2009. Commission of the European Communities v Republic of Finland. - Case S-118/07. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62007CJ0118&qid=1556893173808&from=EN>.

15. Judgment of the Court of 24 November 1992. - Anklagemyndigheden v Peter Michael Poulsen and Diva Navigation Corp. - Reference for a preliminary ruling: Kriminal- og Skifteretten i Hjørring - Denmark. - Case C-286/90. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61990CJ0286&qid=1556893217841&from=EN>.

16. Ziegler Katja S. The Relationship between EU Law and International Law [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=453008124007089107028023071125097095010004047008095070123093073111004019110002073095058027059104015116012004119014024000067114058011008018002068105031103120015119108018010087029007090104002102115125001030091066072065073119026105084098072067111122098005&EXT=pdf>.